

О. М. Кислова

А. М. Ніколаєвська

Релігія як агент моральної соціалізації особистості: проблеми функціонування в сучасній Україні

Моральна соціалізація як відносно самостійна складова формування особистості достатньо давно знаходиться в центрі уваги дослідників. У зв'язку з цим можна згадати, наприклад, теорію когнітивного розвитку, розроблену Ж. Піаже, який, як відомо, стверджував, що саме завдяки соціалізації, дитина стає здатною співробітничати з іншими людьми. На стадії формальних операцій (приблизно у віці 12 - 15 років), окрім інших здобутків підлітка (наприклад, уміння розв'язувати задачі), можна спостерігати й відносно розвинені здібності щодо осмислення моральних проблем.

Л. Кольберг використав теорію Ж. Піаже як підґрунтя для створення теорії власне морального розвитку особистості, виділивши шість стадій цього процесу, які змінюють одна одну в певній послідовності, аналогічно пізнавальним стадіям у теорії Піаже. На перших двох стадіях оцінка вчинків не пов'язана з поняттями «добра» та «зла», й лише на третій – моральне судження особистості ґрунтується на тому, чи буде вчинок схвалений іншими людьми, а також найбільш виразно виявляється віра у «золоте правило моралі». Швидкість проходження дітьми етапів морального розвитку залежить як від рівня інтелекту, так і від культурних особливостей суспільства та традицій виховання.

Учениця та колега Л. Кольберга К. Гілліган звернула увагу на один суперечливий, на її погляд, аспект цієї теорії: Л. Кольберг вибудовував свої міркування, спираючись виключно на особливості чоловічого сприйняття світу (в експериментах ученого та його колег жінки в більшості випадків висловлювали судження, відповідно до яких, їхній моральний розвиток оцінювався як такий, що відповідає лише третій стадії). Про явний андроцентризм його теорії свідчило й надання переваги критеріям автономізації та індивідуалізації у моральному розвитку особистості,

недооцінювання таких проявів моральності, як чуйність, турботливість, емпатійність. На думку ж дослідниці, моральний поступ жінок відбувається на основі інших принципів, а моральний світ чоловіків і жінок найвиразніше характеризують дві історії з Біблії. Перша, в якій відтворено суто чоловічий моральний світ, це історія про Авраама, якому Господь, перевіряючи його відданість, велів принести в жертву власного сина Ісаака. У другій йдеться про суперечку двох жінок, які претендували на одне немовля. У відповідь на пропозицію Соломона, рідна мати, як відомо, щоб зберегти життя своїй дитині, відмовляється від неї.

У чоловічій свідомості світ існує як сукупність підпорядкованих зв'язків, ієрархії відносин, тому проблема захисту прав особистості вирішується чоловіками на основі моралі справедливості, яка тлумачиться ними мовою права, неутручання, законності. Для жінок моральною проблемою є збереження взаємовідносин, розширення й зміцнення взаємозалежності через включення якомога більшої кількості людей до сфери своєї турботи.. Тому К. Гілліган вважала, що існують два типи морального міркування й оцінок вчинків: перший спирається на поняття абстрактної справедливості, другий – на людські відносини та турботу про ближнього.

Існування специфічних рис морального розвитку представників різної статі ми фіксували неодноразово й у своїх дослідженнях. Так, результати одного з них – «Вища школа як суб'єкт соціокультурної трансформації України», проведеного кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протягом 2002-2004 р.р. у 22 вищих навчальних закладах України за репрезентативною вибіркою опитано більше 2000 респондентів), дали підстави констатувати наявність суттєвих гендерних відмінностей індивідуальної моралі як на вербальному, так і на поведінковому рівні. Дівчата – учасниці опитування продемонстрували позицію, яку можна назвати конструктивним консерватизмом, виявляючи прихильність до моральних цінностей, які сприяють збереженню суспільства, його гуманності, а їхня позиція є своєрідним джерелом соціальної інтеграції та стабільності [7].

Серед відомих західних досліджень з цієї проблематики треба також згадати публікації Е. Гудмен, Н. Ходороу, Ж. Левер, Дж. Лоувінгер та ін. Але роль релігії як самостійного та специфічного чинника моральної соціалізації у згаданих дослідженнях практично не вивчалася.

На відміну від цього, у багатьох публікаціях останніх років, виданих як українськими, так і авторами інших пострадянських країн, тема відродження духовності та моральності, проблеми соціалізації в сучасних умовах тісно пов'язуються із поверненням до релігійних цінностей [1; 2; 6; 9; 11]. Ми не можемо не враховувати значний виховний та моральний потенціал релігії, цінності якої несуть людині позитивний досвід багатьох поколінь, пропонують зразки досконалих механізмів соціалізації. Релігія була й залишається найефективнішим засобом контролю та управління поведінкою людини, що живе в соціумі. На виключній ролі релігії акцентують увагу дослідники, що розробляють ідею «глобальної етики» – духовного феномену, який у світі, що глобалізується, покликаний забезпечити мінімальний базовий консенсус з приводу цінностей та норм для людей, які живуть у різних країнах [4], що в цілому робить проблему вивчення функцій і ролі релігії, зокрема, як агента соціалізації надзвичайно актуальною.

Метою статті є аналіз деяких проблем впливу релігії як агента моральної соціалізації, аналіз протиріч, «проблемних зон» цього процесу в сучасному українському суспільстві.

Теоретичний аналіз означеної проблеми стикається з цілою низкою питань, одне з яких пов'язане з існуванням багатьох інтерпретацій феномену духовності. Погоджуючись із систематизацією найбільш відомих тлумачень духовності, запропонованою російським психологом В. В. Знаковим, ми разом з тим хотіли б зауважити таке. На нашу думку, ці підходи є не просто відносно самостійними напрямками аналізу духовності, вони презентують проблемне поле низки соціогуманітарних наук щодо аналізу духовних феноменів.

Так, у межах першого підходу пошук витоків духовності здійснюється не стільки в самій людині, скільки в продуктах життєдіяльності людства – в об'єктивації вищих проявів людського духу, в пам'ятках старовини, творах науки та мистецтва, що несуть у собі відбиток загальнолюдських цінностей, до яких людина залучається протягом свого життя в процесі соціалізації [5, с. 108]. Такими цінностями, звичайно ж, можуть бути й соціальні норми, що віддзеркалюють найвищі (найдосконаліші) зразки культури. Інтеріоризуючи ці норми, а точніше – їх глибинний, символічний, «закодований» смисл людина розширює межі індивідуальної духовності. Цей напрям аналізу духовності відповідає, на наш погляд, насамперед соціологічній інтерпретації духовності.

Сфера наукового пошуку іншого напрямку – вивчення ситуативних та особистісних чинників, які сприяють виникненню у людини духовних станів, які при цьому тлумачаться як такий психологічний феномен, переживаючи який людина тимчасово не «помічає» зовнішній матеріальний світ, не відчуває себе як фізичну реальність, а зосереджується на осмисленні та переживанні духовних цінностей [5, с. 110]. Описані аспекти проблеми духовності традиційно звертали на себе увагу фахівців з психології.

Третій напрям, пов'язаний із інтерпретацією духовності як принципу саморозвитку та самореалізації людини, звернення до вищих ціннісних інстанцій конструювання особистості [5, с. 111], що передбачає насамперед усвідомлення людиною факту існування загальнолюдських духовних цінностей – істини, добра та краси, представляє коло питань системи філософських дисциплін.

Власне релігійний напрям розуміння духовності, звичайно ж, має специфічний, відмінний від будь-якого наукового підходу погляд на першоджерело духовності, на її генезу, на механізми та шляхи знаходження духовності тощо.

Але, незважаючи на певні принципові розбіжності, і світські вчені, і богослови визнають, що за сучасних умов є лише один конструктивний шлях вивчення проблеми духовності та втілення ідей у реальній практиці

виховання особистості – взаємне доповнення результатів їхнього пошуку й міркувань [5, с. 113]. Значно більше проблемних питань виникає на шляху обґрунтування ролі релігії у житті сучасних українців, упровадження принципів релігійної соціалізації, ролі релігії у відродженні моральності суспільства. Так, сучасне життя, серед принципових відмінностей від минулого, має одну дуже суттєву: якщо наші пращури народжувалися, соціалізувалися та просто жили в умовах так званого «побутового православ'я», коли весь цикл календарного року (особливо в сільській місцевості) був фактично синхронізований із церковним календарем, повсякденність сучасного пересічного українця, деякі традиції та улюблені свята, нерідко вступають практично в антагоністичне протиріччя з ним (так, наприклад, новорічні свята завжди співпадають у часі із Різдвяним постом, а звичка святкувати «жіночий день» часто стає на заваді дотримання Великого посту).

Не менш складним, на наш погляд, є й питання щодо масштабів та характеру впливу релігії. Сьогодні побутова релігійність, притаманна основній масі громадян, найчастіше пов'язана з окремими обрядовими компонентами (хоча, звичайно, ніхто не заперечує існування духовних аспектів власне обрядів), а звертання до Бога за захистом або винагородою відбувається, на жаль, на тлі відсутності як цілеспрямованої духовної роботи особистості над собою, так і чіткого усвідомлення персональної відповідальності за свої вчинки, перекладання її на зовнішній авторитет, а дотримання обрядів обмежується носінням хрестика, періодичними відвідуваннями богослужінь та освяченням їжі, наприклад, на Великдень. Значною мірою це є відображенням соціокультурної ситуації в нашому суспільстві, зокрема, як справедливо зазначає Л. Суятінова, може пояснюватися відсутністю позитивного занурення у царину релігії з дитинства й тим, що вплив релігії протягом життя виявляється в часі нерівномірно, а також секулярним характером відродження релігії [11, с. 92].

І психологи, й соціологи, у пошуках емпіричних індикаторів рівня релігійності використовують такі показники, як частота відвідування храмів,

богослужінь, домашніх молитов, дотримання постів тощо, описуючи на основі отриманих даних рівні (ступені) релігійності. Цей підхід, на нашу думку, є коректним лише по відношенню до носіїв уже згадуваної побутової релігійності. Повсякденність же тієї категорії вірян, які є воцерковленими, регулюється нормами православного етикету, дотримання якого – обов’язкова складова їхнього способу життя. Ці норми спрямовують усі аспекти повсякденного спілкування воцерковлених – від форм вітання при зустрічі та подарунків до участі у таїнствах. Нагадаємо, що в контексті неканонічного вживання цього поняття (переважно в католицизмі та православ’ї) воцерковленими називають вірян, не просто хрещених у церкві, але й тих, хто регулярно приходить до причастя та відвідує богослужіння; підтримує соціальні відносини у межах своєї церковної громади. Багато хто із сучасних воцерковлених православних дотримується традиційних православних канонів одягу та зовнішності, частина проходить катехізацію й обізнана не тільки на обрядовій складовій віри, а й орієнтується власне у віроученні Православ’я. Воцерковлених нерідко протиставляють «невоцерковленим» або «захожанам» (хрещеним й таким що вважають себе православними, але нехтують ритуальними аспектами віри). Чисельність воцерковлених у пострадянських державах коливається за різними джерелами от 2 до 8% [3]. Фіксація цієї групи й взагалі використання дослідниками поняття «воцерковленість», принаймні в соціологічних дослідженнях, має на разі нетривалу історію [10].

Вплив релігії на моральну соціалізацію особистості неможливий і без участі самої Церкви у суспільних процесах. Україна є світською демократичною державою з відділенням на конституційному рівні церкви від держави, а школи від церкви, тому ця участь і власне вплив можуть мати виключно опосередкований характер, що регулюється законом. Сьогодні, як відомо, в УПЦ є спеціально створені відділи та комісії, які координують роботу з реалізації соціальних проектів Церкви. Так, відділ благочинності та соціального служіння при Священному Синоді опікується проблемою впровадження Концепції участі УПЦ у боротьбі із поширенням ВІЛ/СНІДу

та роботі з людьми, що живуть із ВІЛ/СНІДом, існує й спеціальний відділ роботи з молоддю тощо, велика увага приділяється культурно-просвітницькій та інформаційній діяльності. Базові положення церковного вчення щодо питань церковно-державних відносин і деяких сучасних суспільно значущих проблем викладені у Соціальній Концепції Православної Церкви. Важливими напрямками активної взаємодії Церкви з сучасною державою є, зокрема, турбота про збереження моральності в суспільстві, а також духовне, культурне, моральне та патріотичне виховання [8].

У той же час окремі положення Концепції, зокрема, у розділі XII «Проблеми біоетики» містять, на наш погляд, певний потенціал конфлікту із суспільною мораллю. Наприклад, йдеться про негативне ставлення Церкви до сучасних репродуктивних технологій як таких, зокрема, до сурогатного материнства, донорства статевих клітин тощо. У переліку наукових відкриттів XX століття, що, на думку авторів цього документу, потребують особливого й гранично обережного ставлення, а іноді й категоричної заборони – клонування, трансплантація, евтаназія, пренатальна діагностика, з якими багато людей пов'язують сьогодні свої сподівання щодо поліпшення стану здоров'я, вирішення проблем бездітності тощо.

Інша проблема – це ставлення Церкви з одного боку, та науковців, лікарів і широкого загалу до окремих проявів людської сексуальності – з іншого. У наукових колах вже не одно десятиліття обговорюється питання про нормалізацію та депатологізацію гомосексуальності, а в країнах Європи та Америки йде активний процес формування толерантного ставлення громадської думки до представників сексуальних меншин, виникають громадські рухи за надання їм усіх громадянських прав тощо. Уже з середини 70-х років минулого століття багато психіатричних асоціацій у світі переглянули положення про психіатричні хвороби та виключили з їх переліку гомосексуальність, що значною мірою було обумовлено переглядом поняття «норма» в сучасній біології та медицині, концептуальним розмежуванням сексуальності та репродукції, глибокими змінами у розумінні

природи людської сексуальності, сексуального здоров'я та самої філософії медицини. Позиція ж Церкви щодо тлумачення цього явища як норми є категорично негативною, також заперечується право осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією на викладацьку, виховну та іншу роботу серед дітей і молоді, неприпустимим вважається обіймання ними керівних посад в армії та виправних установах.

Таким чином, складність та проблематичність процесів моральної соціалізації, обумовлених, зокрема, тим, що традиції релігійного виховання фактично знаходяться лише на етапі відродження; українська специфіка взаємодії суспільної моралі та релігії та поверхневий характер релігійності значної кількості наших громадян, безперечно, вимагають міждисциплінарного підходу до їх наукового вивчення з обов'язковим поєднанням зусиль учених, теологів та широкого загалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранников В. П., Матренина Л. Ф. Динамика религиозности в информационном обществе // Социологические исследования. – 2004. – № 9. – С. 102-107.
2. Безнюк Д. К. Состояние и специфика современной религиозной ситуации в Беларуси // Социологические исследования. – 2006. – № 2. – С. 128-135.
3. Воцерковленные: www.ortoys.ru/wiki
4. Даллмар Ф. Глобальная этика: преодоление дихотомии «универсализм» – «партикуляризм» // Вопросы философии. – 2003. – № 3. – С. 13-29.
5. Знаков В. В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры // Вопросы психологии. – 1998. – № 3. – С.104-114.
6. Каргина И. Г. Самоидентификация верующих: социальная мотивация // Социологические исследования. – 2004. – №1. – С. 45-53.
7. Ніколаєвська А. М. Гендерні особливості індивідуальної моралі / Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного

суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. – С. 401-404.

8. Основы Социальной Концепции Русской Православной Церкви: <http://www.patriarhia.ru/db/text/141422.html>.

9. Пірен М. Утвердження духовних цінностей громадянського суспільства і релігійна соціалізація особистості // Соціальна психологія. – 2005. – № 6. – С. 31-41.

10. Синелина Ю. Ю. Воцерковленность и суеверное поведение жителей Ярославской области // Социологические исследования. – 2005. – № 3. – С. 96-107.

11. Суятінова Л. О. Вплив релігії на процес соціалізації особистості // Соціальна психологія. – 2006. – № 1. – С. 85-93.

Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць інституту ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Т. IX, част. 2. – Київ, 2007. – С.